

Bedr el-Cemâlî tarafından kapatılmışsa da kısa bir süre sonra 517 (1123) yılında vezir Me'mûn el-Betâih'nin gayretleriyle başka bir binada tekrar açılmış ve Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Kahire'yi fethedip (1171) Fâtımî saltanatına son vererek İsmâilî propagandasının merkezi haline getirilmiş olan diğer kütüphanelerle birlikte burayı da dağıtmasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Halife Hâkim-Biemrillâh'ın, bundan başka Fustat'ta ve bir kiliseden faydalanmak suretiyle de Kudüs'te birer dârülilim daha kurduğuna dair bazı rivayetler vardır (Kahire'deki dârülilim hakkında daha geniş bilgi için bk. DÂRÜLHİKME).

Kaynaklar, Trablusşam ve civarında yaklaşık kırk yıl (1070-1109) hüküm süren Ammâroğulları'ndan, burada kurdukları dârülilim dolayısıyla övgüyle söz ederler. Zehebî'nin nakline göre her ne kadar bundan önce de Trablusşam'da bazı kütüphaneler bulunuyor idiyse de bunlardan hiçbiri dârülilim kadar şöhret kazanmamıştı. Çok zengin bir kütüphaneye sahip olan bu müesseseyi, şehrin Fâtımî valisinin ölümü üzerine bağımsızlığını ilân eden Kadı Ebû Tâlib Hasan b. Ammâr, mensup olduğu Şii-İsmâilî mezhebinin akidesini yaymak ve dâî yetiştirmek için kurmuş ve başta Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ammâr olmak üzere diğer Ammârî emîrleri de kitapların sayısını arttırmışlardır. İslâm kaynakları bu kütüphanedeki kitap sayısı hakkında 100.000 ile 3.000.000 arasında değişen rakamlar verirler. Youssef Eche, bu sayıyı 3.000.000 olarak veren İbn Ebû Tayy'ın Şii olması sebebiyle mübalağa etmiş olabileceğini belirterek 100.000 rakamının daha mâkul görüldüğüne dikkat çekmektedir. İbn Furât bu dârülilimden bahsederken dünyada bir benzerinin bulunmadığını söyledikten sonra burada görevli 180 müstensihten otuzunun gece gündüz devamlı çalıştığı, Ammâroğulları'nın çeşitli ülkelerdeki adamları tarafından satın alınan kitaplarla kütüphanesinin çok zenginleştiği ve bu sebeple İslâm dünyasının her yerinden buraya okumak, araştırma yapmak için pek çok öğrenci ve hocanın geldiği yolunda bilgiler vermektedir. Ne yazık ki bu müessese, Trablusşam'ın Haçlılar tarafından işgali (1109) sırasında önce yağmalanmış, sonra da yakılmıştır. Olga Pinto, dârülilimin yakılışının İslâm kaynaklarında canlı bir şe-

kilde tasvir edilmesine karşılık hristiyan kaynaklarında hiç yer almamasını, müslüman tarihçilerin olayı İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılmasına benzetererek Haçlılar'a yükleme çabasında olabilecekleri şeklinde açıklayan Lammens'e karşı çıkmakta ve bu durumu, İslâm kültürünü çok az tanıyan ve ondan nefret eden Haçlılar'ın her yerde kütüphane tahribi yaptıkları için bu olayın hristiyan tarihçilerininin dikkatini çekmemiş olabileceği şeklinde yorumlamaktadır. Öte yandan Batı kaynaklarının, Haçlılar'ın yaptıkları somut delillerle sabit pek çok tahribatı görmezlikten geldikleri veya küçülterek naklettikleri de bilinen bir gerçektir.

Ortaçağ İslâm dünyasında bunlardan başka kaynakların haklarında kısaca bilgi verdikleri birkaç dârülilim daha bulunmaktadır. Basra'da İbn Ebû'l-Bekâ'nın (ö. 499/1105) kurduğu dârülilimde Zehebî'nin rivayetine göre 12.000 cilt kitap mevcuttu; bu müessese bedeviler tarafından yağmalanarak yok edilmiştir. Hamdânî hükümdarlarından Seyfûddeve el-Hamdânî'nin (945-967) Halep'teki kütüphanesi her ne kadar kaynaklarda dârülilim adıyla geçmiyorsa da Youssef Eche, V. (XI.) yüzyılın ortalarına kadar kurulan kütüphanelerin dârülilim karakteri taşıdığını göz önünde tutup bunun da onların arasına dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Yine Zehebî'nin bildirdiğine göre bu kütüphanede Seyfûddeve ve başkaları tarafından vakfedilmiş 10.000 cilt kitap bulunmaktaydı. Kaynaklarda bu kütüphanenin, kuruluşundan bir asır sonra yandığı veya Şii'lerle Sünnîler arasında çıkan bir çekişme sırasında yağma edildiği şeklinde farklı rivayetler mevcuttur. Şerîf er-Râdî'nin (ö. 406/1015) ve İbnü'l-Mâristâniyye'nin (ö. 599/1202) Bağdat'ta kurdukları dârülilimler ise uzun ömürlü olmamıştır.

Sünnî görüşün kuvvetli bir savunucusu olan Nüreddin Zengî ve Selâhaddin-i Eyyûbî gibi hükümdarların İslâm dünyasında önemli bir siyasî güç haline gelmeleri, daha ziyade Mu'tezilî, İsmâilî ve Bâtınî görüşlerin bir öğretim ve propaganda merkezi haline gelmiş bulunan dârülilimlerin üç asır kadar süren hayatlarını sona erdirmiş ve dârülilimlerin yerini Sünnî birer kuruluş olan dârülhadis ve medreseler almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Makdisî, *Ahşenü't-tekâstım*, s. 413; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, VII, 193; a.mlf., *Mu'cemû'l-büldân* (nşr. Dârü'l-Kütübi'l-Arabî), Beyrut, ts., I, 417-418; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 7-8; Bündârî, *Târîhu devleti Âl-i Selcûk*, Beyrut 1980, s. 20; Makrîzî, *el-Hıtaş*, s. 459; Ph. Di Trazî, *Hazâ'inü'l-kütübi'l-'Arabîyye fi'l-hâfiçayn*, Beyrut 1947, I, 101, 121, 139-140, 179-180; N. Elisseeff, *Nur ad-Din*, Damas 1967, I, 107; III, 752; N. Jidejian, *Tripoli Through the Ages*, Beirut, ts., s. 48; Youssef Eche, *Les bibliothèques arabes*, Damas 1967, s. 75-77, 93-95, 99, 103, 108-111, 117, 118, 122-123, 126, 130, 131, 145; H. Busse, *Chalif und Grosskönig. Die Buyiden im Iraq*, Wiesbaden 1969, s. 527; G. Makdisî, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, s. 25; a.mlf., "Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad", *BSOAS*, XXIV/1 (1961), s. 7-8; Saïd ed-Divecî, *Târîhu'l-Muşâl*, Musul 1982, I, 192; a.mlf., *Beitü'l-hikme*, Musul 1392/1972, s. 73-81; Abdülhamîd Ebû'l-Fütüh Bedevî, *el-Târîhu's-siyâsi ve'l-fikrî*, Cide 1983, s. 212-214; G. Awvâd, *Hazâ'inü'l-kütübi'l-ka'dime fi'l-'Irâk*, Beyrut 1986, s. 139, 145; P. K. Hitti, *History of the Arabs*, London 1986, s. 628; Yahyâ es-Sâitî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-'Arabîyye*, Riyad 1988, s. 36, 41, 48; O. Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbasids", *IC*, III/2 (1929), s. 225, 236; R. S. Mackensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *Library Quarterly*, sy. 2, London 1932, s. 288, 290-292; a.mlf., "Moslem Libraries and Sectarian Propoganda", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, sy. 51, Chicago 1934-35, s. 100, 102; Muhammed Râgib et-Tabbâh, "Dârü'l-Kütüb fi Haleb kadîmen ve hadîsen", *MMIADm*, XV/7-8 (1937), s. 300, 301; Abdullah Muhlis, "İjizânetü 'Alî el-Mağribî fi Trablusşam", a.e., XVIII/3-4 (1943), s. 123; G. Wiet, "Recherches sur les bibliothèques égyptiennes aux XIe siècle", *Cahier de Civilisation Médiévale*, sy. 6, Paris 1963, s. 7, 9; M. Hüseyin Zebîdî, "el-Merâkizü's-sekafiyye fi'l-'Irâk", *el-Mu'errihu'l-'Arabî*, XX, Bağdat 1981, s. 213; Abdüllatif b. Abdullah ed-Dehis, "Neş'e-tü'l-Mektebeti'l-İslâmiyye ve teşavvürühâ hattâ evâhîri'l-'aşri'l-'Abbâsi", *el-'Arab*, sy. VII-VIII, Riyad 1986, s. 496; J. Pedersen, "Mescid", *IA*, VIII, 50; D. Sourdel, "Bayt al-Hikma", *EI²* (İng.), I, 1141; a.mlf., "Dâr al-'ilm", a.e., II, 127; Mahmut Kaya, "Beitülhikme", *DiA*, VI, 88-90.

İSMAİL E. ERÜNSAL

DÂRÜLİSLÂM

(دارالاسلام)

Müslüman bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan fıkıh terimi.

Arapça'da "ev, mahalle, bir kavmin konakladığı veya yerleştiği yer" anlamına gelen dâr kelimesi mecazi olarak kabile mânasını da ifade eder. İslâm hukukunda ise "İslâmî veya İslâm dışı bir

DÂRÜLİSLÂM

yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke" anlamında kullanılır (İbn Âbidîn, III, 247). Bir ülkenin müslümanlara veya gayri müslimlere nisbet edilmesi, o ülkedeki yönetim ve hâkimiyet faktörlerine bağlıdır; yönetim ve hâkimiyet kimdeyse ülke onlara nisbet edilir (Cessâs, vr. 162^b; Debûsî, vr. 122^b; Serahsî, *el-Mebsûât*, X, 114). Fıkıh kitaplarında dârüliislâmın "müslümanların hâkimiyeti altındaki yer" veya "müslümanların imamının (devlet başkanı) hüküm ve sultanının yürürlükte olduğu ülke" şeklinde tarif edildiği görülmektedir. Buna göre dârüliislâm, müslümanların hâkimiyeti altında bulunan İslâm hukuk sisteminin uygulandığı ülkedir. Bu durumda nüfusun müslüman veya gayri müslim, az veya çok olması önemli değildir. Bu ölçüler çerçevesinde dârüliislâmın kavram olarak ortaya çıkışı Hz. Peygamber'in Medine dönemine rastlar. Çünkü müslümanlar Mekke döneminde henüz müstakil bir idareye ve siyasî teşkilâta sahip değildiler. Ancak hicretten sonra Medine'de İslâm devletin teşekkülüyle kendilerine ait bir ülkeye ve bu ülkede müstakil bir yönetime kavuştular. Böylece ilk dârüliislâm, bazı hadislerde (İbn Mâce, "Cihâd", 38; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90) "dârü'l-hicre" veya "dârü'l-muhâcîrîn" şeklinde zikredilen Medine oldu (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 5). Müslümanlar Medine'de siyasî anlamda bir toplum meydana getirip gayri müslimlerle münasebetleri milletlerarası bir mahiyet kazanınca İslâm yönetiminin faaliyeti ve hukuk düzeninin uygulama alanı olarak dârüliislâm da teşekkül etmiş oldu.

Dârülharb sayılan bir ülke, halkının müslüman olması veya fetihten sonra orada İslâm hükümlerinin uygulanmasıyla dârüliislâma dönüşür. Bu hususta fıkıh âimmleri arasında görüş birliği vardır. Ancak bir ülke yalnız fethedilmiş olmakla dârüliislâm haline gelmez. Dârüliislâm sayılması için yurt edinilmesine karar verilmesi, başka bir ifadeyle yönetici tayin edilerek İslâm ahkâmının uygulamaya konulması gerekir. Ayrıca dârülharbin dârüliislâma dönüşebilmesi için mutlaka İslâm ülkelerine bitişik olması da gerekmez. Etrafı dârülharb topraklarıyla çevrili bulunan bir yer, küçük de olsa zikredilen şartların gerçekleşmesi halinde dârüliislâm olur.

Dârüliislâmın hangi durumlarda dârülharbe dönüşeceği konusunda İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılıkları mev-

cuttur. Fıkıh kitaplarında dârüliislâmın dârülharbe dönüşmesi şu üç durumda söz konusu edilmiştir: a) Gayri müslim bir devletin İslâm ülkesini istilâ etmesi. b) Dârüliislâmda bir şehir veya bölge halkının irtidat ederek o yeri işgal etmesi. c) Zimmet akdiyle İslâm devletinin himaye ve hâkimiyetine geçerek İslâm tebaası olan gayri müslimlerin (zimmîler) bu anlaşmayı bozup buldukları yerde hâkimiyetlerini ilân etmeleri. Bu üç durumda hangi şartların gerçekleşmesiyle istilâ edilen yerlerin dârülharbe dönüşmüş olacağı hususundaki görüşler de şöyledir:

1. Mâlikî ve Hanbelî fakihleriyle Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre dârüliislâm, içinde küfür ahkâmının uygulanmasıyla dârülharbe dönüşür. Bu görüş kıyasa dayanmaktadır; yani dârülharb İslâm hükümlerinin tatbikiyle dârüliislâma dönüştüğüne göre dârüliislâm da küfür hükümlerinin uygulanmasıyla dârülharbe dönüşür.

2. Ebû Hanîfe'ye göre dârüliislâmın dârülharbe dönüşmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi gerekir: a) İstilâ edilen yerde küfür ahkâmının (İslâm dışı hukuk düzeninin) uygulanması. b) Ülkede ilk emanları üzere bulunan hiçbir müslüman veya zimmînin kalmaması. c) Ülkenin dârülharbe bitişik olması. İlk şarta göre istilâya uğrayan dârüliislâmda küfür hükümleriyle birlikte İslâm hükümleri de uygulanıyorsa bu şart gerçekleşmemiş demektir. İlk emandan maksat ise düşman istilâsından önce dârüliislâmda müslüman ve zimmîlerin İslâm hukuku gereğince sahip oldukları can ve mal güvenliğidir. Bu güvenlik hiç kesintiye uğramadan devam ediyorsa o yer dârülharbe dönüşmez. Fakat can ve mal güvenliği bir defa bile tamamen ortadan kalksa, diğer şartların varlığı halinde ülke dârülharbe dönüşeceğinden, sonradan bu hakların tekrar tanınmasının bir değeri yoktur. Bu durum, herhangi bir dârülharbe emanla giren müslümana tanınan can ve mal güvenliğine benzer. Üçüncü şarta göre ülke, diğer İslâm ülkeleriyle çevrili olup dârülharple sınırlı bulunmazsa yine dârülharbe dönüşmez. Ebû Hanîfe'ye göre bir hüküm bir illetle sabit olunca o illetten bir şey kaldığı sürece aynı hüküm devam eder. Dârülharb, orada İslâm hükümlerinin tatbikiyle dârüliislâm olmuştur. Bu sebeple istilâya uğrayan dârüliislâmda İslâm hükümlerinden bazıları mevcutsa illetten bir küz

mevcut olacağından dârüliislâm hükmü de devam eder. Sözü edilen üç şart gerçekleşmemişse gayri müslimlerin fiilî hâkimiyetiyle İslâm hâkimiyetinin hükmen devamı söz konusu olacağından deliller çatışma halinde (kıyasların teâruzu) olacaktır. Bu durumda ya ihtiyaten İslâm tarafı tercih edilerek veya kıyasların birbirini hükümden düşürmesi sebebiyle *istishâb** kaidesi gereğince o yerin dârüliislâm olduğu kabul edilecektir. Ebû Hanîfe'nin görüşünü şöyle açıklamak mümkündür: İslâm hâkimiyeti altında bulunan bir yer İslâm dışı güçlerin eline geçtiğinde ülke hükmünün değişmesi için fiilî hâkimiyet yeterli değildir. Hâkimiyetin el değiştirmesiyle birlikte müslümanların daha önce sahip oldukları can ve mal güvenliğinin kesintisiz devam etmesi, müslümanların ibadetlerini yerine getirmede, dinî eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmede serbest olmaları, bunların o yerde mevcut yönetimden görmezlikten gelemeyeceği bir güce sahip bulduklarını ve dolayısıyla fiilî de olsa gayri İslâmî hâkimiyetin tam gerçekleşmiş sayılamayacağını göstermektedir. Bu da İslâm hâkimiyeti altında bulunan bu yerin küfür hâkimiyetine geçmiş sayılmasına engeldir. Bu durumda ülkenin dârüliislâm kalmaya devam ettiğini belirtmek, ülkedeki küfür hâkimiyetinin hukukun geçerli sayılmadığı anlamındadır. Ülkenin dârülharbe dönüştüğünü kabul etmek ise mevcut hâkimiyetin hukuken geçerli olduğunu onaylamaktır. Ancak ülkenin ister dârüliislâm kalmaya devam ettiği, ister dârülharbe dönüşmüş bulunduğu kabul edilsin, mevcut gayri İslâmî yönetimin oradaki müslümanlar ve diğer İslâm devletleri tarafından siyasî bakımdan tanınması söz konusu değildir.

3. Şâfiîler'e göre dârüliislâm daha sonra istilâya uğramış olsa, hatta istilânın üzerinden uzun yıllar da geçse dârülharbe dönüşmez. Dârüliislâmın dârülharbe kesinlikle dönüşmeyeceği şeklindeki bu görüş, mülkiyetin hukuken gayri müslimlere geçmeyeceği anlamındadır. Çünkü diğer üç mezhebin aksine Şâfiîler'e göre gayri müslimler istilâ ile müslümanların mal ve mülklerine hukuken sahip olamazlar. Ancak gerek bir İslâm ülkesini istilâ etmesi gerekse Şâfiîler'e göre savaşın sebebinin küfür olması (bk. CİHAD) göz önüne alındığında bu devletle savaş halinde bulunulacağı ve ülkenin siyasî ilişkiler açısından dârülharb sayı-

lacağı da açıktır. Nitekim halkının irtidada ederek istilâ ettiği ülke, İmâm Şâfiî'ye göre küfür hükümlerinin uygulanmasıyla dârülharbe dönüşür. Zira malların ve arazilerin mülkiyeti esasen irtidada edenlere ait olup bir el değiştirme söz konusu değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâce, "Cihâd", 38; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90; Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendî, nr. 717, vr. 162^b-163^a; Debûsî, *el-Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 310, vr. 122^b, 126^b, 193^a, 203^b, 453^a; Serahsî, *el-Mebûsât*, X, 19, 23, 81, 114; a.mlf., *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid — Abdülazîz Ahmed), Kahire 1971, I, 251, 350-351; IV, 1253-1257; V, 1703, 1890, 2190-2192; Kâsânî, *Bedâ'î'î*, VII, 130-131; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 72-73, 82, 103; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahikâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Dimaşk 1381/1961, I, 5, 365-366; İbn Rûzbihân, *Sülûk'ül-mülûk* (*Muslim Conduct of State*), İslâmâbâd 1974, s. 456-461; Şârânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, Kahire, ts., II, 153; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, Kahire 1315, VI, 350; IX, 269; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 393; III, 247; Haccâvî, *el-İknâ*, Kahire 1351, II, 7, 42, 55; IV, 305-306; Muhammed Abdûh, *Tefsîrül-menâr*, Kahire 1954, IV, 354; X, 594; Zühaylî, *Âşârü'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1965, s. 130 vd., 170-176, 192, 196; Ali Ali Mansûr, *eş-Şerî'atü'l-İslâmiyye ve'l-kânûn'ü'd-düveliyü'l-âm*, Kahire 1970, s. 94, 128-130, 140, 236, 240; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam-Darulharb*, İstanbul 1991, s. 109-202.

AHMET ÖZEL

DÂRÜLİT'ÂM

(bk. İMARET).

DÂRÜLKURRÂ

(دارالقرآن)

Kur'an öğretilen ve hâfız yetiştirilen mekteplerin, kıraat tâlimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adı.

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen dâr ile "okuyan" anlamındaki kârî kelimesinin çoğulu olan kurrâ kelimelerinden meydana gelen dârü'l-kurrâ, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat ve cihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bu müesseselere dârül-kur'ân ve dârülhuffâz adı da verilir.

Çok güzel Kur'an okuyan âmâ Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Medine'ye hicretinde, Mahreme b. Nevfel'in dârülkurrâ denilen evinde misafir olduğu şeklinde İbn Sa'd'da yer alan bir rivayetten

(eğ-Tabakât, IV, 205), bu ismin meşicidler dışında Kur'an okunan ve öğretilen yerler için daha Hz. Peygamber devrinde kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu ev muhtemelen İbn Şebbe'nin sözünü ettiği, Mescid-i Nebevî'nin güneydoğu köşesinde yer alan ve sonradan Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh tarafından satın alınıp mescide dahil edilen binadır (*Târîhu'l-Medîneti'l-münevver*, I, 241). Aynı rivayeti İbn Abdülber'den nakleden Hu-zâî, bu olayın medreselerin kuruluşuna örnek teşkil edebileceğini söyler.

Hicretten önce Mekke'de Kur'an öğretimi daha çok Dârülerkam'da olmuştur. Akabe biatlarından sonra Hz. Peygamber Medineliler'e Kur'an muallimi olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermişti. Fetihden sonra vilâyetlere tayin ettiği bir kısım valiler aynı zamanda Kur'an muallimleri idi. Mescid-i Nebevî'de bu görevi Hz. Peygamber bizzat yapmakla birlikte Ubâde b. Sâmî'ti de Suffe ashâbına Kur'an öğretmekle görevlendirmiş, meşicidlerde Kur'an derslerini teşvik etmiştir: "Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluğa Allah iç huzuru verir; onları rahmet bürür, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah onları meleklerin yanında anar" (Müslim, "Zikr", 38; Hatîb et-Tebrîzî, I, 71 [nr.71]). Hadiste geçen "tedârüs" kelimesi bütün Kur'an ilimlerine şâmil olmalıdır.

Dokuz meşicde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka fethe edilen ve yeni kurulan merkezlerde ashâbın kıraatte mahir olanlar Kur'an dersleri vermişlerdir. Dimaşk'ta (Şam) Emeviyye Camii'ndeki ders halkalarının birçoğu kıraatle ilgiliydi. Ebû'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettiği için "Muallimü's-Şâm" veya "Kârîü's-Şâm" unvanıyla anılmıştır. Öğrenci sayısının zaman zaman 1500'ü geçmesi onun derslerine olan rağbeti gösterir. Ebû'd-Derdâ vefat etmeden önce, yerine kıraatini takdir ettiği sahâbî Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi hoca olarak görevlendirmesi için Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyan'a tavsiyede bulunmuştu. Seyahatleri sırasında Dimaşk'a da uğrayan İbn Cübeyr, bu şehirde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında bilgi vermektedir. Sabah namazından sonra "seb" denilen meclisle başlayan kıraat dersleri ikindiden sonra "Kevseriyye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada, kendilerine "Kevseri" denilen ve Kur'an'ı ezberleme-

de güçlük çeken yüzlerce kişiye Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri tâlim ettirilirdi (*er-Rihle*, s. 244). Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashtapan itibaren tâbiîn ve tebeû't-tâbiîn dönemlerinde değişik lehçelere göre okuyuş tarzları şekillenmeye başladı. Hicrî II. yüzyılda Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman, Mekke'de Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr ve Humeyd b. Kays el-A'rec; Kûfe'de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî ve A'meş; Basra'da Ebû Amr b. Alâ; Dimaşk'ta İbn Âmir kıraat ilminde şöhret buldular. Bunlardan İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın okuyuş tarzları "kîrâat-i seb'a" olarak tanındı. Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatleriyle sayısı ona çıkan mütevâtîr kıraatler daha sonra dârülkurrâların başlıca derslerinden oldu.

Camiler uzun süre bilhassa Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi olma özelliğini korudular. Buralarda ileri seviyede Kur'an öğrenimi için oluşturulan ders halkaları "seb" ve "tasdir" diye anıldı; kıraat hocasına "şeyhü'l-kurrâ", görevine de "meşihatü'l-kurrâ" denildi. Şehir camilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "meşihatü'l-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "meşihatü'l-cünd" ismini aldı. Bu sonuncunun hocalarına "kârîü'l-cünd" de denilirdi. Evliya Çelebi'nin selâtin, vüzerâ ve diğer ileri gelenlerin camilerinin her birinde bir dârülkurrâ olduğunu söylemesinden de anlaşılacağı gibi meşicidlerde kıraat ilminin okutulduğu özel bölümlere Osmanlılar dârülkurrâ adını vermişlerdir.

İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmekte, meşicidlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara "küttâb" adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmekteydi. Buhârî'nin bir rivayetinden ("Diyet", 27) daha Hz. Peygamber döneminde var olduğu anlaşılan ve Osmanlılar'daki sıbyan mekteplerini andıran kütâblarda çocuklara okuma yazma öğretiltikten başka temel dinî bilgiler ve Kur'an da öğretiliyordu. Yazı ve Kur'an dersleri ayrı ayrı hocalar tarafından verilir ve bunların farkını belirtmek için Kur'an hocalarına "muallim" veya "mukrî", yazı hocalarına da "mükettib" denilirdi. Mekteplerin Kur'an tâlimi ağırlıklı olanlarına sonradan "Kur'an kütâbları" denilmiştir. Bu okulların daha Muâviye zamanında Dimaşk'ta mevcut olması bun-